

УДК 343.973

Б. М. Головкін, доктор юридичних наук, завідувач сектору дослідження проблем злочинності та її причин Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташица НАПрН України, м. Харків

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗЛОЧИННОСТІ У ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНІЙ СФЕРІ

Досліджено рівень, структуру й динаміку злочинності у паливно-енергетичній сфері. Установлені тенденції розвитку та видова специфіка цієї злочинності.

Ключові слова: паливно-енергетичний комплекс, викрадення майна та ергоносіїв, легалізація доходів, здобутих злочинним шляхом.

Кримінологічний аналіз злочинності у паливно-енергетичній сфері пропонується здійснити шляхом дослідження її рівня, структури й динаміки. У такий спосіб будуть з'ясовані сучасний стан, основні тенденції поширення цієї злочинності, визначена видова специфіка та створена кримінологічна характеристика. Злочинність у паливно-енергетичній сфері як цілісне антисоціальне явище, самостійний об'єкт пізнання в Україні досліджується вперше. До цього вивчалися лише деякі різновиди найбільш поширених злочинів, що вчиняються у паливно-енергетичній сфері та її окремих галузях. Серед науковців, які у своїх працях не оминали увагою різні аспекти протидії зазначеній категорії злочинів, слід назвати А. М. Бойка, Б. В. Волженкіна, Г. Ю. Дарнопиха, В. А. Журавля, Ю. О. Левченка, О. Г. Кальмана, В. В. Коваленка, О. М. Ковтовенка, В. М. Поповича та ін.

Аналіз *рівня й динаміки* злочинів економічної спрямованості у паливно-енергетичній сфері за 9-річний період (2001–2009 рр.) пропонуємо здійснити на базі даних статистики МВС України, що відображені в таблиці.

Порівняння значень показників кількості зареєстрованих злочинів у паливно-енергетичній сфері України за 9 років (2001–2009 рр.) свідчить про існування стійкої тенденції до їх зниження у 3,1 разу

**Кількість зареєстрованих злочинів економічної
спрямованості у паливно-енергетичній сфері України
(2001–2009 рр.)¹**

Показники	Роки									
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010 2011
Зареєстровано злочинів	5197	5767	3927	4402	4126	3331	2942	1887	1635	Даних немає
Приріст/зниження до 2001 р. (у %)	–	+10,9	–24,4	–15,3	–20,6	–35,9	–49,0	–43,4	–68,5	–
Приріст/зниження до попереднього року (у %)	–	+10,9	–31,9	+12,1	–6,3	–19,3	–11,7	–35,8	–13,3	–
Частка від злочинів у сфері економіки (у %)	7,4	10,3	9,1	10	9,1	7,8	6,9	4,9	5,5	–
Коефіцієнт злочин. інтенсивності на 10 тис. населення	1,1	1,2	0,8	0,9	0,9	0,7	0,6	0,4	0,3	–
Виявлено осіб	Даних немає	4660	3250	2987	2744	Даних немає	Даних немає	Даних немає	Даних немає	Даних немає

¹ Починаючи з 2010 р. у статистичній звітності МВС України вкотре було змінено групувальні ознаки і рубрикацію підрозділів і розділів. З цього часу більше не виокремлюється підрозділ «Злочини економічної спрямованості», у структурі яких традиційно обліковувалися злочини, вчинені на об'єктах паливно-енергетичного комплексу. Узамін запроваджено новий підрозділ звітності, у якому об'єднуються злочини проти власності, у сфері господарської та службової діяльності, хоча, як відомо, далеко не всі зазначені посягання мають економічну спрямованість.

в абсолютних показниках, або на 68,5 % у відносних величинах. Водночас зменшилася частка цих злочинів у структурі злочинів економічної спрямованості і майже в 4 рази знизився коефіцієнт злочинної інтенсивності у розрахунку на 10 тис. населення. Офіційна статистика починаючи з 2005 р. до 2009 р. включно фіксує низхідну динаміку до скорочення обсягів реєстрації злочинів економічної спрямованості у зазначеній сфері. А в наступні 2010–2011 рр. досліджувані показники «розчиняються» у загальній масі облікованих злочинів проти власності, у сфері господарської та службової діяльності, що унеможлиблює їх самостійний аналіз. Певні висновки про кількість зареєстрованих злочинів економічної спрямованості у паливно-енергетичному комплексі за 2010–2011 рр. усе-таки можна зробити на базі даних звітності МВС України «Про виявлені злочини, вчинені на підприємствах, установах, організаціях за видами економічної діяльності та факти виготовлення підроблених грошей» (форма № 5). Однак і тут існують складнощі, пов'язані з уже традиційним змінюванням групувальних ознак і віднесенням облікових даних до різних підрозділів статистичної звітності. Так, у 2009 р. у структурі розділу «Відомості про злочини, вчинені на підприємствах, в установах і організаціях, за видами економічної діяльності» (форма № 5) окремо вирізнялися відомості про злочини економічної спрямованості, виявлені на підприємствах, в установах, організаціях енергетики, паливної промисловості, вугільної та торф'яної, нафтопереробної і газової промисловості, а також осіб, які їх вчинили. З 2010 р. і дотепер зазначена категорія злочинів розподіляється за загальноекономічними рубриками: «добувна промисловість», «переробна промисловість», «виробництво й розподілення електроенергії, газу, пари та гарячої води», у яких облік ведеться за змішаними критеріями (н-д, добування паливно-енергетичних корисних копалин окрім вугілля, нафти й газу одночасно включає добування лігніту і торфу, уранової і торієвої руд) і т. д. Зважаючи на вказану специфіку статистичного обліку, досить складно зробити однозначні висновки про точну кількість зареєстрованих злочинів, що нас цікавлять. Тим не менш загальне уявлення формується, виходячи із таких даних. У 2010 р. було зареєстровано 1338 злочинів і виявлено 454 особи в галузі до-

бування паливно-енергетичних корисних копалин; 134 і 47 відповідно — у галузі виробництва коксу, продуктів нафтоперероблення й ядерних матеріалів; 1124 і 236 — у галузі виробництва та розподілення електроенергії, газу, пари та гарячої води. У 2011 р. указані показники у зазначеній послідовності виглядали так: 1248 і 471; 107 і 39; 2148 і 480 відповідно¹. Наведена інформація свідчить на користь збереження загальної тенденції до стабільного зниження кількості зареєстрованих злочинів за майже всіма виробничими галузями паливно-енергетичного комплексу. Гадаємо, є підстави порушити очевидне питання: так куди ж «зникає» злочинність економічної спрямованості у найбільш прибутковій сфері національної економіки?

Пояснення виявленої тенденції криється як в «особливостях» ринкового реформування паливно-енергетичного комплексу, так і в різних підходах органів кримінальної юстиції, передусім ОВС, до протидії злочинності у цій галузі економіки та відображення її результатів у статистичній звітності. Відповідно до сказаного пошук відповіді на непросте питання слід шукати у двох площинах: 1) у площині завуальованих криміногенних явищ і процесів, що насправді детермінують злочинність у паливно-енергетичному комплексі, і 2) у площині реагування органів кримінальної юстиції на ці злочинні прояви.

Тенденція до стабільного зниження кількості зареєстрованих злочинів економічної спрямованості у паливно-енергетичному комплексі пов'язана з декількома чинниками. По-перше, сучасний історичний етап розвитку економіки і паливно-енергетичного комплексу вже не містить можливостей для масового вчинення корисливих злочинів, як це було за часів роздержавлення власності, безконтрольного розподілу бюджетних коштів, неврегульованого порядку взаєморозрахунків тощо. По-друге, фінансово-промислові групи, що є власниками і співвласниками активів підприємств ПЕК, нині більше орієнтовані на ведення бізнесу некримінальними методами, а тому

¹ Довідка Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України «Про виявлені злочини, вчинені на підприємствах, установах, організаціях за видами економічної діяльності та факти виготовлення підроблених грошей» (ст. 199 КК України) від 1 березня 2012 р. – № 16/К–1134.

зосередилися на перерозподілі сфер впливу, фінансових поглинаннях, скуповуванні акцій національних акціонерних компаній, укладанні міжнародних контрактів, боротьбі за державні замовлення. По-третє, ринок енергоресурсів чітко структурований і фактично монополізований, джерела прибутків визначені, а їх обсяг фіксований, при цьому корпоративні структури самостійно регулюють бізнес і забезпечують охорону власних активів від протиправних посягань. По-четверте, фактична підконтрольність ринку енергоресурсів фінансово-промисловими групами потягла за собою переформатування відповідного ринку охоронних послуг, на якому приватні охоронні структури помітно потіснили державну службу охорони МВС України.

Окрім викладеного слід брати до уваги й інші обставини, що вплинули на зниження кількості зареєстрованих злочинів за досліджуваний період. Зокрема, перешкождали здійсненню повного обліку злочинів економічної спрямованості, вчинених у паливно-енергетичній сфері, складнощі, пов'язані із неодноразовими змінами у статистичній звітності МВС щодо порядку оцінки їх та обліку як економічно спрямованих. Так, наприклад, початково розділ «Відомості про злочини економічної спрямованості» включав злочини проти власності; у сфері господарської діяльності; проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку; у сфері службової діяльності. У 2004 р. з цього переліку цілком логічно були виключені злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. З 2005 р. перестали окремо обліковуватися викрадення електричних мереж, кабельних ліній зв'язку та їх обладнання (питома вага яких становила близько 39 %) ¹. Не зайве нагадати, що виявленням і реєстрацією злочинів економічної спрямованості загальнокримінального характеру займаються підрозділи кримінального розшуку, а злочинів, безпосередньо пов'язаних з економічною діяльністю, — Державна служба боротьби з економічною злочинністю МВС Укра-

¹ Див.: Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Кн. 2 : Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів / А. П. Закалюк. – К. : Ін Юре, 2007. – С. 143.

їни, у структурі якої працював спеціалізований підрозділ «Відділ боротьби зі злочинами у паливно-енергетичному комплексі та сфері надровикористання». У роботі зазначених підрозділів мав місце певний дисбаланс у бік посиленого реагування на факти вчинення злочинів загальнокримінального характеру у паливно-енергетичній сфері, передусім злочинів проти власності. Давалася взнаки відносна простота розслідування цієї категорії злочинів, напрацьована роками методика їх документування, викриття й обліку та, що немаловажно, невтручання власників (співвласників) підприємств галузі у кримінальне переслідування розкрадачів майна. І навпаки, розслідування злочинів, безпосередньо пов'язаних з економічною діяльністю у сфері ПЕК, наштовхувалося на низку проблем, зумовлених недостатнім методичним забезпеченням і відсутністю достатньої кількості висококваліфікованих фахівців, здатних робити це якісно. Відомий фахівець у галузі аналізу злочинності О. Г. Кулик пов'язує тенденції до зниження числа зареєстрованих злочинів у сферах економіки та службової діяльності з доволі скромними можливостями Державної служби боротьби з економічними злочинами щодо їх виявлення¹. Слід ураховувати також і той тиск, який постійно чиниться з боку потенційних і реальних фігурантів кримінальних справ, серед яких вирізнялися керівники підприємств, фінансово-бухгалтерські працівники, власники фіктивних фірм-посередників, окремі корумповані чиновники. Так чи інакше, але більшість із них мають спільні корпоративні інтереси із впливовими засновниками і співзасновниками підприємств галузі. У силу різних причин кримінальне переслідування таких осіб припиняється на етапі досудового слідства. Звідси випливає, що рапортувати про успіхи боротьби зі злочинністю у паливно-енергетичній сфері, головним чином, доводиться показниками розслідування загальнокримінальних злочинів економічної спрямованості. Доказом цього твердження є зниження кількості зареєстрованих злочинів у 2005–2007 рр., пов'язане із набуттям чинності Законом України «Про внесення змін до кодексу про адміністративні правопорушення» від 2 червня 2005 р., згідно з яким до адміністративних деліктів

¹ Кулик О. Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання : монографія / О. Г. Кулик. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – С. 113–114.

було віднесено викрадання (крадіжки, шахрайства, привласнення чи розтрати), вартість майна яких не перевищує трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. По мірі щорічного зростання межі кримінальної відповідальності за викрадання спостерігалось послідовне зниження числа зареєстрованих злочинів економічної спрямованості у паливно-енергетичній сфері. Окрім зазначеного, на коливання динаміки зареєстрованих злочинів завжди впливали кампанії по посиленню обліково-реєстраційної дисципліни, що ініціювалися новопризначеними міністрами і центральним апаратом МВС України. Сюди ж відносяться перманентні кадрові ротації, які потягли за собою вимивання професійного ядра служби кримінального розшуку, органів дізнання і досудового слідства. Останнім часом ця проблема лише загострюється.

Аналіз структури злочинності у паливно-енергетичній сфері пропонуємо здійснити за галузями виробництва та основними групами злочинів. Галузевий розподіл зареєстрованих злочинів у паливно-енергетичній сфері має наступний вигляд: галузь електроенергетики — 58 %, вугільна галузь — 22 %, нафтогазова галузь — 20 %. Вирішальний вплив на подібне структурне співвідношення продовжують здійснювати загальнокримінальні злочини економічної спрямованості (передусім проти власності), масив яких значно перевищує кількість зареєстрованих злочинів, безпосередньо пов'язаних з економічною діяльністю. Переконавшись у сказаному можна на прикладі статистичних даних МВС України, згідно з якими частка злочинів проти власності становить 66 %, злочинів, пов'язаних із службовою діяльністю, — 29 %, злочинів, пов'язаних із господарською діяльністю, — 5 %¹. Ураховуючи різні об'єкти безпосереднього кримінального впливу в паливно-енергетичній сфері, різноспрямованість злочинних посягань щодо ланок економічного процесу з виробництва енергоносіїв, неоднакові способи незаконного збагачення й неоднорідність контингенту злочинців, статистичний масив досліджуваних злочинів доцільно поділити на три основні групи.

¹ Див.: Довідка Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України «Про виявлені злочини, вчинені на підприємствах, установах, організаціях за видами економічної діяльності та факти виготовлення підроблених грошей» (ст. 199 КК України) від 1 березня 2012 р. – № 16/1К–1134.

Перша група — це викрадення майна та обладнання підприємств ПЕКУ. Їх частка становить 60–65 % від загальної кількості одиниць вибіркового масиву. Серед таких злочинів доцільно вирізняти дві приблизно однакові за обсягом підгрупи: а) *викрадення вуглеводневої сировини та продукції її переробки*; б) *викрадення шляхом демонтажу та іншим способом виробничого обладнання підприємств паливно-енергетичного комплексу*.

Викрадення вуглеводневої сировини й продукції її переробки включає такі різновиди злочинів: пошкодження об'єктів електроенергетики шляхом несанкціонованих підключень (врізань) до магістральних нафто-, газо- та нафтопродуктопроводів з метою крадіжки нафти і газоконденсату; крадіжки вугілля із складів і на залізничному транспорті; крадіжки паливно-мастильних матеріалів; привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем; заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою; викрадення електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання.

Викрадення шляхом демонтажу та іншим способом виробничого обладнання підприємств паливно-енергетичного комплексу здійснюється з метою його подальшої реалізації як брухту чорних і кольорових металів. Зокрема, на підприємствах вугільної промисловості предметами крадіжок ставали шахтне обладнання, деталі механізованих вузлів і спеціальної техніки, як виведених із експлуатації, так і працюючих. При цьому більшість таких крадіжок здійснювалась із виробничих цехів, приміщень схову, стволів шахт та з іншої охоронюваної території. Аналогічні крадіжки майна й обладнання здійснюються у нафтогазовій галузі. Тут значного поширення набули розукомплектування на металобрухт із наступним викраденням металевих конструкцій силових агрегатів, устаткування і обладнання, що здійснюються із складських приміщень, бурильних установок, перекачувальних станцій, магістральних трубопроводів, об'єктів автоматики і технологічного захисту. У сфері електроенергетики до 2008 р. найбільш поширеними були факти викрадення шляхом демонтажу та іншим способом електричних мереж, кабельних ліній

та їх обладнання¹. Розгалужена на тисячі квадратних кілометрів мережа енергопостачання зазнає щорічних кількомільйонних збитків від викрадення шляхом демонтажу, пошкодження, вирізання електричних проводів, кабелів зв'язку, обладнання трансформаторних й розподільчих станцій і підстанцій, конструкцій високовольтних опор ліній електропередач. Зазначені посягання вчиняються як стихійно, пересічними збирачами брухту кольорових і чорних металів, так і мають характер організованого злочинного промислу.

Другу за поширеністю групу злочинів становлять посягання, пов'язані із фінансово-господарською діяльністю у паливно-енергетичній сфері. Частка останніх коливається в межах 25–30 %. Зазначена група злочинів включає такі підгрупи: а) *посягання, що порушують порядок здійснення підприємницької діяльності на ринку енергоносіїв*; б) *заволодіння активами підприємств ПЕК у ході здійснення господарської діяльності*; в) *посягання, що порушують порядок проведення розрахунків за енергоносіями*.

Серед посягань першої підгрупи помітно вирізняються такі злочини, як: незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення; порушення порядку заняття підприємницькою діяльністю; ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів).

Незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення передбачає видобування нафти, газу, газоконденсату, кам'яного вугілля без спеціального дозволу (ліцензії) та відповідної технічної документації, а також видобуток за фіктивними документами. Дана злочинна діяльність є складовою механізму кримінального збагачення у сфері незаконного обігу енергоносіїв.

Незаконний видобуток нафти, природного газу і газоконденсату технологічно можливо здійснювати лише на промисловій основі, тоді як незаконний видобуток кам'яного вугілля цілком реально проводити стихійно, шляхом самовільної розробки надр, будівництва та експлуатації інженерно-технічних споруд. Незаконний видобуток нафтогазової сировини зосереджений на території східних і західних областей. Його організація здійснюється під прикриттям

¹ На момент проведення емпіричного дослідження (2009 р.) злочини, передбачені ст. 188 КК, увійшли до вибіркового масиву, а тому аналізуються по тексту.

геологорозвідувального буріння свердловин, а також на вже розвіданих родовищах, штучно визнаних неперспективними для промислової розробки. У злочинних схемах безліцензійного видобутку нафтогазової сировини задіяні деякі державні нафтогазовидобувні підприємства, дочірні компанії і філії національних акціонерних компаній «Нафтогаз» та «Надра України», окремі територіальні управління магістральних нафтопродуктопроводів та їх мереж, нафтопереробні підприємства, комерційні структури-посередники, банківські установи, службові особи органів влади і місцевого самоврядування. Висока корумпованість і кримінальна корпоративність зазначених суб'єктів організованої злочинної діяльності робить цю ланку механізму незаконного збагачення фактично недоступною для органів кримінального провадження.

Набагато простіший у технологічному плані та з точки зору ресурсовитратності незаконний вугледобувний злочинний промисел, що широкомасштабно розгорнувся на території Донецької і Луганської областей. Тут працюють сотні нелегальних копалень, багато одиниць важкої техніки, використовується гірничошахтне обладнання. Тисячі колишніх шахтарів через безробіття і мізерну зарплатню на легальних шахтах змушені щодня ризикувати життям і видавати на гора мільйони тон кам'яного вугілля, що згодом реалізується за злочинними схемами споживачам. Незаконна діяльність підпільних копалень досить рідко стає предметом реагування органів кримінального провадження, не в останню чергу через отримання частки злочинних доходів їх корумпованими керівниками.

Порушення порядку заняття підприємницькою діяльністю полягають у: реалізації нафти власного видобутку та нафтопродуктів Держрезерву поза аукціонами та біржами; реалізації виробниками електроенергії поза ДП «Енергоринок»; порушенні порядку постачання енергоносіїв за регульованими і нерегульованими тарифами; порушенні порядку реалізації електроенергії адресними поставками на внутрішньому ринку тощо¹.

Заволодіння активами підприємств ПЕК у процесі здійснення господарської діяльності здійснюється у таких основних формах:

¹ Див.: Довідка про заходи органів внутрішніх справ з протидії правопорушенням у паливно-енергетичному комплексі держави. – К. : ДСБЕЗ МВС України, 2007.

а) привласнення, розтрата майна і коштів підприємств ПЕКУ або заволодіння ними шляхом зловживання службовим становищем; б) нецільове використання бюджетних коштів; в) фіктивне підприємництво; г) ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів); д) шахрайство; е) легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Зазначені форми злочинної діяльності на практиці не тільки взаємопов'язані, але й взаємозалежні, оскільки входять до єдиного ланцюга складних злочинних схем заволодіння активами підприємств, установ, організацій паливно-енергетичного комплексу. Типовими видами фінансово-господарської діяльності, при яких здійснюється вказана злочинна діяльність, є такі: проведення державних закупівель для підприємств Мінвуглепрому; нецільове використання бюджетних коштів, виділених на розвиток нафтогазового комплексу, створення нових робочих місць для звільнених працівників, під державні програми розвитку альтернативних джерел енергії та енергозберігаючих технологій, на газифікацію населених пунктів; завищення обсягів і вартості виконаних робіт під час реконструкції, ремонту та будівництва виробничих об'єктів; укладення завідомо збиткових договорів на закупівлю обладнання, товарно-матеріальних цінностей за завищеними цінами та реалізацію продукції нижче собівартості (з наступним привласненням різниці в цінах та ухиленням від оподаткування); укладання фіктивних договорів про надання юридичних, бухгалтерських та аудиторських послуг, а також при оформленні орендних відносин між держпідприємствами та комерційними структурами, правочинів про незаконне відчуження майна підприємств аналізованої галузі; службові зловживання при нарахуванні та виплаті заробітної плати, премій, витрат на відрядження тощо.

Останню підгрупу злочинів, пов'язаних із фінансово-господарською діяльністю у паливно-енергетичній сфері, складають *посягання, що порушують порядок проведення розрахунків за енергоносії*. Службові зловживання уповноважених суб'єктами господарювання осіб при проведенні розрахунків за енергоносії полягають у таких діях, як: 1) перерахування грошей на рахунки суб'єктів підприємницької діяльності без здійснення зустрічних поставок (так звані «безтоварні» операції); 2) фінансування (кредитування) при-

ватних бізнес-структур за рахунок обігових коштів енергетичних підприємств державного сектору економіки; 3) порушення порядку розрахунків за переказними дорученнями (використання переказних доручень без наявної кредиторської заборгованості); 4) порушення порядку розрахунків шляхом переуступки права вимоги боргу (здійснення перерозподілу частини прибутків від виробників до посередницьких структур та списання збитків на затрати виробника); 5) недопостачання товарно-матеріальних цінностей або їх отримання за цінами, які в 10 разів перевищують ринкові, по зазначених взаємозаліках; списання заборгованості й затрат на собівартість виробництва за всіма видами безгрошових форм розрахунків і взаємозаліків, яка утворилася внаслідок порушення порядку їх здійснення; 6) утворення фіктивної кредиторської заборгованості для подальшої реалізації процедури штучного банкрутства; 7) отримання кредитів за надмірно високими ставками; 8) порушення порядку збирання й використання коштів, одержаних від споживачів за спожиту електроенергію і газ поза перерахуванням їх на консолідовані розподільчі рахунки та проведення оплати за них безгрошовими формами розрахунків; 9) порушення розрахунків за електроенергію, спожиту на власні потреби, між енергопостачальними компаніями, ДП «Енергоринок», підприємствами НАК «Нафтогаз України», вугільної промисловості, НЕК «Укренерго», «Укрзалізниця» та ін. Для більшості із наведених форм службових зловживань характерні підготовчі дії, а саме: 1) вивчення ситуації щодо відшукування форм фінансування, погашення заборгованості та оплати за спожиті енергоносії транспортної комунікації та інших соціально-економічних проблем області, району, міста чи підприємства; 2) визначення можливостей покриття затрат по нецільовому використанню коштів та їх розкраданню за рахунок платежів інших підприємств, отримання пільг, перерозподілу податкових надходжень до бюджетів, фондів тощо; 3) підбір і створення підприємств, у тому числі фіктивних, через які проводяться маніпуляції з тінювим відтоком коштів у розрахунках за енергоносії та інші товари народного вжитку, зокрема ухилення від виконання податкових і інших зобов'язань перед державою, проведення взаємозаліків і розрахунків за безгрошовими схемами та за участю фальшивих дебі-

торів і кредиторів; 4) розроблення схем забезпечення пільгових умов діяльності на ринку енергоносіїв, отримання цільових і бюджетних коштів незаконним шляхом з метою подальшого нецільового використання, погашення заборгованості, уникнення податкових та інших обов'язкових платежів тощо¹.

Значна частина із наведених злочинів супроводжується ухиленням від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів). Як відмічають криміналісти, класифікацію способів вчинення даного злочину доцільно здійснювати за критерієм безпосереднього механізму зниження (приховування) об'єктів оподаткування, який визначає певні технології злочинної діяльності². На підставі вказаного критерію, ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів здійснюється у такі типові способи: а) приховування (зниження) сум грошових коштів, отриманих від реалізації продукції; б) перерахування доходу від реалізації продукції з використанням поточних рахунків; в) завищення витрат, які відносяться на собівартість продукції; г) повне приховування об'єктів оподаткування шляхом підробки документів; д) вчинення нікчемного (ст. 215 ЦК України), фіктивного (ст. 234 ЦК України) чи удаваного (ст. 235 ЦК України) правочинну; е) безпідставне користування пільгами з оподаткування; ж) припинення діяльності суб'єкта підприємницької діяльності. Кожен із зазначених типових способів охоплює низку дій (операцій), що становлять його зміст³.

Найменш представленими серед масиву зареєстрованих злочинів виявилися посягання, пов'язані з державним управлінням у паливно-енергетичній сфері. Їх питома вага коливається в межах 5–15 %, що пояснюється високою латентністю. Ця група злочинів переважно включає хабарництво, зловживання владою або службовим становищем, перевищення влади або службових повноважень з боку службових осіб центральних і місцевих органів влади

¹ Див.: Методичні рекомендації щодо виявлення та попередження злочинів на ринку енергоносіїв. – К. : ДСБЕЗ МВС України, 2007.

² Див.: Волобуєв А. Ф. Технології злочинної діяльності як об'єкт криміналістичного дослідження / А. Ф. Волобуєв, В. Б. Смелік // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2003. – Вип. 3. – С. 148–152.

³ Див.: Лисенко В. В. Ухилення від сплати податків: виявлення та розслідування : монографія / В. В. Лисенко, О. С. Задорожний, О. П. Дзісяк. – К. : Істина, 2008. – С. 57–61.

й управління та їх структурних підрозділів. Як зазначається в аналітичних матеріалах ДДСБЕЗ МВС України, сферами діяльності, де найбільш поширені зазначені зловживання, є такі:

– здійснення контролю за виконанням умов і правил підприємницької діяльності на ринку енергоносіїв (створення окремим підприємствам пільгових умов діяльності та занижених тарифів при купівлі і, навпаки, завищених при реалізації енергоносіїв; надання ліцензій за фальсифікованими документами про свою неплатоспроможність претендентам на їх отримання);

– здійснення контролю за реалізацією нафти власного видобутку й нафтопродуктів, виділених Держрезерву (у випадках реалізації поза аукціонами);

– підготовка та надання матеріалів у центральні органи влади й управління про пільгові умови діяльності та оподаткування окремих підприємств або звільнення від обов'язкових платежів до бюджету та державних фондів (у випадках фальсифікації таких документів або зазначених у них фактів про платоспроможність підприємств);

– визначення переможців на аукціонах, біржах і конкурсах з продажу майнових об'єктів (приватизації), матеріальних цінностей, електроенергії, нафти, газу та нафтопродуктів (через маніпуляцію цінами та за вказівками, а не через перемогу цих претендентів за відповідними критеріями відбору та вимогами до них);

– фінансування, у тому числі під окремі програми та заходи органів влади і управління, та використання державних і бюджетних коштів (у вигляді окремих розпоряджень і наказів або підписаних інших документів посадовими особами зазначених підприємств і установ щодо нецільового використання бюджетних коштів);

– здійснення контролю за реорганізацією, ліквідацією, реалізацією і списанням майна і майнових об'єктів;

– надання дозволів (ліцензій) на видобування корисних копалин, передачі в тимчасове користування родовищ тощо¹.

На завершення слід зазначити ще одну характерну тенденцію розвитку злочинності у паливно-енергетичній сфері. Річ у тім, що

¹ Див.: Методичні рекомендації щодо виявлення та попередження злочинів на ринку енергоносіїв. – К. : ДСБЕЗ МВС України, 2007.

значна частина злочинів, віднесених до всіх трьох структурних груп, є окремими ланками (етапами і схемами) певних злочинних технологій одержання кримінальних доходів у паливно-енергетичній сфері. З метою вільного використання і примноження доходів кримінального походження злочинцям необхідно перевести їх із кримінального обігу в легальний цивільно-правовий обіг, тобто легалізувати. У цьому контексті легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, також є невід'ємною складовою певних технологій кримінального збагачення, у яких, за словами В. Ю. Шепітька¹, В. А. Журавля², вона виступає останньою ланкою такого роду протиправної діяльності. На думку В. А. Журавля, така технологія включає три взаємопов'язаних між собою елементи: 1) дії, що спрямовані на безпосереднє отримання доходів кримінального походження і пов'язані із вчиненням основних (предикатних) злочинів (у паливно-енергетичній сфері найчастіше йдеться про шахрайство, привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, зловживання владою або службовим становищем, перевищення влади або службових повноважень, хабарництво, нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням тощо); 2) дії, що виступають способом чи необхідною умовою вчинення основного (предикатного) злочину (наприклад, службове підроблення, фіктивне підприємництво, незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнання для їх виготовлення та ін.); 3) дії, що спрямовані на приховування слідів виникнення кримінальних доходів, осіб, які їх одержали, створення видимості законного походження цих доходів, тобто здійснення самої легалізації як завершального етапу злочинного збагачення³. Остання являє собою багатоступеневу зло-

¹ Див.: Шепітько В. Ю. Преступные технологии легализации (отмывания) денежных средств и способы их разоблачения. Криминалистический анализ : науч.-практ. пособие / В. Ю. Шепітько. – Харьков : Гриф, 2002. – С. 14.

² Див.: Журавель В. А. Розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом : наук.-практ. посіб. / В. А. Журавель. – Х. : Одиссей, 2005. – С. 22.

³ Там само. – С. 22–23.

чинну діяльність, що включає такі етапи, як-от: а) розміщення — впровадження капіталу кримінального походження у фінансову систему держави; б) відокремлення — відрив незаконних доходів від джерела їх походження шляхом проведення різноманітних фінансових і господарських операцій; в) інтеграція — включення доходів, одержаних злочинним шляхом, у легальний цивільно-правовий обіг з метою остаточного надання їм правомірного вигляду¹.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що злочинність у паливно-енергетичній сфері руйнує ринковий механізм господарювання, систему економічних відносин і, в кінцевому підсумку, призводить до криміналізації економіки та привласнення національного багатства криміналітетом.

Исследовано уровень, структуру и динамику преступности в топливно-энергетической сфере. Выявлены тенденции развития и видовая специфика этой преступности.

The level, structure and dynamics of crime in the fuel and energy sector. Tendencies of development and species-specific nature of this crime.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем злочинності та її причин ІВПЗ НАПрН України (протокол № 5 від 22 травня 2012 р.).

¹ Див.: Журавель В. А. Розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом : наук.-практ. посіб. / В. А. Журавель. – Х. : Одиссей, 2005. – С. 30–33.